

HERMENEVS

4^e JAARGANG, AFL. 3 — 15 NOVEMBER 1931

Ongeoorloofd citeren

Over letterkundig en wetenschappelijk eigendom dacht men in de Oudheid anders dan wij. Men zag er geen bezwaar in gedachten en gezegden van anderen over te nemen zonder hun namen te noemen, uit het hoofd (en daardoor dikwels onnauwkeurig) te citeren en, wat wij geheel ontoelaatbaar achten, een uitspraak van een kollega enigszins te wijzigen om zijn woorden te kunnen gebruiken als argument in een betoog.

Hier volgen een paar voorbeelden van dit meermalen opgemerkte gebruik, of liever misbruik. Epictetus zegt tot iemand die er zich over ergert dat men (volgens hem ten onrechte) medelijden met hem heeft: „is die gevoeligheid van u, die mistroostigheid, niet een bewijs dat gij wel degelijk medelijden verdient?” En dan gaat hij voort: „Hebt gij nooit gehoord wat Antisthenes zegt: „βασιλικόν, ὃ Κῦρε πράττειν μὲν εὔ, κακῶς δ'ἀκούειν.” (*Diatribae* IV. 6, 19 vlg.). Deze woorden worden in alle mij bekende vertalingen ongeveer als volgt weergegeven: „’t Is het lot van een koning om goed te handelen en een slechte naam te hebben.” Stellig geeft dit de bedoeling weer van Antisthenes, van wie Diogenes Laertius (VI, 3) vertelt dat, toen Plato kwaad van hem had gesproken, hij de hierboven vermelde woorden, (behoudens een wijziging door Epictetus aangebracht) ten antwoord gaf, n.l.: βασιλικόν, ἔφη, καλῶς ποιοῦντα κακῶς ἀκούειν. Maar die wijziging (ik laat de vocativus ter zijde) maakt de naar ’t schijnt algemeen aangenomen vertaling der plaats bij Epictetus onjuist. Immers εὔ πράττειν betekent altijd, of zo goed als altijd „welvarend zijn”, „het goed maken”, niet „goed handelen”; het laatste wordt, gelijk in het citaat van Diogenes Laertius, uitgedrukt door εὔ ποιεῖν, en ook wel door καλῶς of ὀρθῶς (maar niet εὔ) πράττειν. Van nog meer gewicht dan dit taalkundig bezwaar tegen de gangbare vertaling is de omstandigheid dat van „goed handelen” op deze plaats bij Epictetus geen sprake is. Zijn interlocutor kan het niet velen dat men medelijden met hem heeft omdat hij blootgesteld is aan armoede, gemis van bestuursposten, aan ziekte en sterfgevallen, en niet over ’t geen eventueel medelijden

zou verdienen, over fouten door hem begaan. Hij is ontstemd over dat misplaatste medelijden en vindt zich zelf blijkbaar heel goed-af. Dit is Epictetus niet met hem eens; hij haalt de uitspraak van Antisthenes aan en laat daar onmidd.ellik op volgen: „mijn hoofd is gezond en iedereen gelooft dat ik hoofdpijn heb. Wat deert mij dat? Ik ben koortsvrij en men betuigt mij deelneming over mijn koorts enz. Ik lach in mijn vuistje over die deelnemers en laat ze praten^ doe ook zo” (IV, 6, 21—24).

Wat is dus het geval? Epictetus heeft eenvoudig de woorden van Antisthenes zo veranderd dat zij kunnen slaan op de voorbeelden die hij laat volgen: onverdiend beklag over lichamelik lijden. Men kan ook zeggen dat hij de tekst heeft gewijzigd om een woordspeling mogelijk te maken.¹

Het onnauwkeurig citaat van Antisthenes komt, in de zelf de vorm, ook voor bij Marcus Aurelius (VII, 36) en ook daar vertaalt men εὖ πράττειν door. „goed handelen”: de jongste uitgever, Trannoy (Parijs, Société „Les belles Lettres”) geeft de woorden aldus weer: „C'est chose royale d'être payé des bienfaits en calomnies”. Die vertaling geeft waarschijnlijk wel goed weer wat Antisthenes bedoelde en wat Keizer Marcus Aurelius in die woorden zag, maar zij wijkt af van het gewone taalgebruik. Men weet dat Marcus Aurelius Epictetus zeer vereerde; hier blijkt dat hij een door deze misvormd citaat onveranderd overnam.

Het is merkwaardig dat in een dialoog, die op naam van Plato staat, op dezelfde wijze gespeeld wordt met de uitdrukkingen καλῶς πράττειν en εὖ πράττειν (Alcib. I, p. 116 B.).² Daar leest men de volgende vragen van Sokrates: degeen die καλῶς πράττει, is die niet tevens iemand die εὖ πράττει ? En verder: zijn οἱ εὖ πράττοντες niet εὐδαίμονες ? Zijn ze dat niet door goede dingen te bezitten? En bezitten zij die niet door het εὖ καὶ καλῶς πράττει ? Is dus niet het εὖ πράττειν iets goeds? En is εὐπραγία niet iets schoons? Als die vragen bevestigend zijn beantwoord, komt de gevolgtrek-

¹ Men kan die woordspeling in 't Hollands enigszins aannemelik maken door te vertalen: „'t Behoort bij het Koningschap dat wie 't goed maakt toch de naam heeft dat niet te doen”, maar het blijft gewrongen.

² Op deze plaats maakte Dr. J. Berlage mij attent. Hij verwijst mij ook naar Xenophon Memor. III, 10, 15, waar Sokrates εὖ πράττειν geheel in de zin van εὖ ποιεῖν gebruikt, nadat hij op de vraag wat de beste werkzaamheid is, geantwoord heeft εὐπραγία. Maar de vrager heeft intussen aan εὖ ποιεῖν gedacht.

king: „volgens die redenering is dus wat schoon is ook goed.” — Mij dunkt dat dit gehele betoog berust op het identiek stellen van εὔ en καλῶς wanneer zij verbonden zijn met πρᾶττει, hetgeen zeker niet gerechtvaardigd is. Een tweede voorbeeld van een naar onze begrippen ongewenste woordspeling levert Epictetus in hetzelfde boek der Diatribae (IV, 5, 16). Wij lezen dat men de mensen moet kennen naar het stempel van hun geest, zoals wij munten beoordelen naar hun stempel. „Wiens muntstempel draagt die sestertius? Van Trajanus? Goed, geeft hier. Van Nero? Weg er mee, hij deugt niet, hij is slecht.” Maar de munten onder Nero geslagen waren niet slecht; de zilveren stukken die ons bewaard zijn bewijzen dat, en Cassius Dio (LXV, 6, 1) vermeldt dan ook dat Vitellius de munten van Nero, Galba en Otho behield. De muntverzwakking die men aan Nero verweten heeft kan alleen op 't bronzen geld slaan, dat wellicht opgesmolten is na zijn dood, gelijk men dat ook met τὸ νόμισμα τὸ χαλκοῦν van Caligula deed (Cassius Dio, LX, 22, 3). Epictetus moet geweten hebben dat een sertertius van Nero goed was, en zijn toehoorders wisten dat evenzeer. Hoe kon hij dan die onjuiste vergelijking wagen? Omdat hij het woord χαρακτήρ ἐν in de oudere betekenis, muntstempel, ἐν in de afgeleide (over in ons karakter) kon gebruiken, zonder blijkbaar te vrezen dat men zulk een dooreenhaken der beide betekenissen zou wraken.¹ Men was op dat punt minder nauwnemend dan wij.

Wassenaar.

D. C. HESSELING.

¹ Upton heeft in een uitvoerige noot een andere verklaring gegeven, die overgenomen is in de uitgaven van Schweighauser en van Korais. Hij neemt onze plaats aan als een bewijs dat onder Trajanus de munten van Nero niet geldig waren, en meent dat zulks 't geval was omdat de Senaat Nero tot een „vijand van de staat” had verklaard (Suetonius, Nero c. 49). Maar wat Upton als bewijs noemt, moet juist bewezen worden, daar de munten zelf, gelijk Upton uitdrukkelijk erkent, door hun gehalte er tegen strijden en, volgens Cassius Dio, Vitellius de munten van Nero, Galba en Otho behield. Zou men dan dertig jaar later ten gevolge van dat raadsbesluit een deugdelijk zilveren muntstuk geweigerd hebben?

Later heeft een geleerde (K. Hartmann in *Neue Jahrb. f. d. kl. Altertum* XV, 1905, blz. 266) beweerd dat Trajanus de „slechte” munt van Nero introk (Cassius Dio LXVIII, 15, 3) en dat Epictetus hierop doelde. Maar bij Cassius Dio staat heel iets anders, n.l.: „Trajanus liet alle munten die afgesleten waren opsmelten” (τὸ τε νόμισμα πᾶν τὸ ἐξίτηλον συνεχρόνυσε). Daarmee vervalt het gehele betoog.

Ter voorbereiding van de Grieksche reis

III

Boeken over Griekenland.

Velen van de lezers van Hermeneus zullen ongetwijfeld deelnemen aan de tocht naar Griekenland in het komende voorjaar, en wellicht zijn er onder hen, die, behalve een voorbereiding van de reis uit klassiek-archaeologies oogpunt, ook zulk een voorbereiding, wat Nieuw-Griekenland aangaat, op prijs stellen. In elk geval is dat de moeite waard. Naar een mooi land met een interessante bevolking te gaan, en dan alleen aandacht te hebben voor het verleden, hoe groots en eerbiedwekkend dat ook is, dat zou een onrecht zijn tegenover het land, welks gast men is.

Nu is het natuurlijk uiterst moeilijk, in een kort bestek, een dergelijke inleiding te geven, en het lijkt mij dan ook beter te wijzen op een aantal boeken, in de laatste jaren verschenen, van geleerden en dichters die Hellas bezochten en hun indrukken te boek stelden. Ik bepaal mij dan deze keer, wat de reisbeschrijvingen betreft, tot die van recenten datum, om in een volgend artikel dan nog enkele oudere getuigenissen te bespreken.

Over Griekenland zelf is in de 19^e en 20^e eeuw veel geschreven: ik bepaal mij nu tot een keuze uit de jongste literatuur, daar er in het land in de laatste 20 jaar zoveel veranderd is, dat oudere werken niet in de eerste plaats voor deze beschouwing in aanmerking komen: over het allerbelangrijkste van vroeger, hoop ik in mijn tweede artikel nog een en ander mee te delen.

Het feit dat in Griekenland sinds 1912 enorm veel veranderd is, doet ieder wel begrijpen dat de *Baedeker* van 1908 en de *Guide bleu* van 1911 beide sterk verouderd zijn, hoe voortreffelijk ze in hun tijd ook geweest zijn. Trouwens veel gedeelten over opgravingen etc., blijven goed; maar al wat modern Griekenland betreft is bij de ontwikkeling van de situatie ver ten achter. Het vertegenwoordigt de periode vóór de Balkanoorlogen. De *Guide bleu* van Fougères was zeer goed en heeft ook nu na 20 jaar nog zeker zijn belang; zolang de nieuwe editie, waaraan Béquignon sinds enkele jaren werkt, niet verschenen is, is die voor elke bezoeker van Griekenland nog onontbeerlijk. Wel verscheen intussen een Griekse

reisgids (Ἐλευθερουδάκη ἙΛΛΑΣ - Ὁδηγὸς ταξιδιώτου), welks laatste editie van 1930 is, dus volkomen up to date, maar voor de meeste reizigers zal de taal wel een bezwaar zijn (hoewel die tamelik Atties getint is!), en bovendien mist deze gids de overzichtelijkheid van Baedeker en Guide bleu, en beperkt hij zich voornamelijk tot plaats- en land-beschrijving, zonder de zo nuttige praktische wenken, die de Franse en Duitse gidsen bevatten.

Van de werken, die in de laatste jaren over Griekenland gepubliceerd zijn, is er eigenlijk geen dat de vele interessante problemen die zich aan een vreemdeling voordoen, afdoende en duidelijk behandelt. De taalkwestie wordt meestal vlug afgedaan, blijkbaar door" dat de meeste schrijvers er maar een globaal idee van hebben. Evenzo gaat het met een ander gewichtig probleem, dat der vluchtelingen, de kolonisatie van Macedonië, een geweldig stuk werk van het laatste decennium. Wie daarover uitsluitsel wenst, zal die in speciale monographiën over die onderwerpen moeten zoeken.

In 't algemeen kan men zeggen dat de West-Europeaan in Griekenland aan veel voorbijgaat, zonder het te begrijpen, althans bij een kort bezoek. Dat leidt bij velen tot een veroordelen en ook een bespotten van al wat hen als vreemd trof, en heeft vele zonderlinge ideën over Nieuw-Griekenland in West-Europa doen ontstaan. Men leze elk werk over Hellas met kritiek, en men hoede zich zelf voor een te vlug en vluchtig oordeel.

Om met een Nederlands boek te beginnen: de Vlaamse dichter *Marnix* Gijsen maakte in 1929 een reis naar Griekenland, en publiceerde in 1930 het werkje „*Odusseus achterna*” (bij van Dishoeck). Tegen een mogelijk verwijt van oppervlakkigheid of onvolledigheid wapent hij zich door als ondertitel te geven „reisnota's uit Griekenland”. Want wat oppervlakkig is dit boekje zeker wel. Het laat zich vlot lezen, het handelt over ongeveer alle plaatsen die bij een reis van enkele weken in Griekenland bezocht plegen te worden (daarom ook noem ik het u), maar het gaat niet heel diep. We moeten het, zegt Gijsen zelf, „in simplicitate cordis” lezen. Hij heeft, behalve de oudheden, ook wel wat van het levende Griekenland waargenomen, en maakt daarover soms geestige opmerkingen, met iets te veel aplomb. Zijn enthousiasme klinkt hier en daar wat hol en z'n enkele woorden Nieuw-Grieks zijn niet zonder fouten, maar over het geheel maakt bet een frisse en levendige indruk en geeft het een goed idee van wat een Griekse reis anno 1929 is. Zijn opmerkingen over

modern Athene (pg. 25—29) zijn zeer goed, en de opgenomen foto's zijn bijna alle mooi, al halen ze niet bij die in het prachtige plaatwerk *Griechenland* met foto's van *Hanns Holdt* en inleiding van *Hugo von Hofmannsthal* (Verlag Ernst Wasmnth-Berlin) — Hofmannsthal's inleiding is hooggestemd en zeer mooi van taal. Hij zegt: „die Reise nach Griechenland ist von allen Reisen, die wir unternehmen, die geistigste” . . . , en spreekt verder over het unieke landschap: „Der erste Eindruck dieser Landschaft ist ein strenger. Sie lehnt alle Traumereien ab, auch die historischen...” en over het Griekse licht, „dessengleichen das Auge nie zuvor erblickt hat und in dem es sich beseligt, als erwache es heute erst zum Sinn des Sehens ...” en zo verder in treffende beschouwing over dit licht, zonder hetwelk we de oudheid niet kennen kunnen — Homerus wordt in dat licht begrijpelijker, en de sagen beter verklaarbaar — Griekenland, het Griekse landschap „kann den ersten Blick enttäuschen, aber nur den ersten” zegt hij treffend juist. Deze hele inleiding is als een proza-hymne aan het Griekse landschap.

De foto's zelf (176 pg.) zijn alle zonder uitzondering prachtig; naast opnamen van de Akropolis ook vele van het landschap in verschillende provincies, van Byzantijnse kerken, van kloosters enz.

De teleurstelling, die niet langer dan voor de eerste blik kan gelden, wordt ook door *Duhamel* (*Géographie cordiale de l'Europe*, Mercure de France 1931) afgewezen: . . . c'est d'abord de l'étonnement que l'Occidental éprouve en touchant le sol illustre. Je dis bien étonnement, et non pas déception. Griekenland is van een andere schoonheid dan we verwachten, het is niet meer het Westen, en nog niet het Oosten, zegt Duhamel, het Griekse volk heeft voor de Oriënt „une connaissance interne, immédiate” en voor de Westerse kultuur een zeer levendige smaak — Duhamel ziet daarom de Grieken in de toekomst als intermediair tussen Oost en West. Hij heeft meer van die fijne opmerkingen: tijdens zijn kort verblijf heeft hij veel van land en volk begrepen; hij geeft maar „images de la Grèce”, geen volledige reisbeschrijving. Zijn inzet, een mijmering op de Akropolis, gestoord door vliegtuigen in de blauwe Attiese lucht, en door eigen gedachten aan heel andere dingen, is buitengewoon suggestief; zijn tocht naar Delphi is wat te warm geweest, z'n stemming is nors, en de weg slecht. Resultaat: Delphes me fait horreur! — Dat is te betreuren voor die zeldzaam imponerende plek, een van de schoonste van Griekenland, waar oudere landgenoten van Du-

hamel van zeiden: „le site de Delphes a le mystère, la grandeur et l'effroi du divin” of „la solitude tragique et sonore”. Maar zijn beschrijving van de boottocht is weer heel goed, en kostelik het verhaal van de voerman uit Pireüs die nooit in Athene was geweest (VIII). Duhamel spot af en toe licht met de geleerden, maar „malgré leurs erreurs, j'aime et j'admire les savants”. Hoofdstuk X over de vluchtelingen is goed geschreven, in XI weet hij in twee bladzijden een treffend bewijs van Grieks patriotisme te geven; de beschrijving van zijn ontmoeting met Theseus (XV) is geestig. Terloops ook scherpe opmerkingen over allerlei wat hem in gedachte komt. Het geheel, 80 blz. van het bovengenoemde boek, is een van de aardigste schetsen 'over Griekenland die ik ken (Géographie cordiale bevat verder de Suite Hollandaise en Chant du Nord — over Finland.)

Degelijker, geleerder dan Duhamel is *Edouard Herriot* in *Sous l'olivier* (Hachette 1930). Ook zijn reis vond in 1929 plaats. Herriot's boek is geheel anders dan dat van Duhamel; Herriot is de lettre die in ieder hoofdstuk, op iedere plaats in Griekenland, in z'n beschrijving laat zien dat hij de klassieken kent. Zijn hoofdstukken over Delphi, Eleusis, Athene, Delos, Corinthe, worden haast essays over die steden; het moderne leven staat bij hem meer op de achtergrond; het werk is kompakter dan dat van Duhamel, leest veel minder vlot, maar het bevat een schat aan suggesties en mooie beschrijvingen (b.v. het gedeelte over Delphi, speciaal zijn opmerkingen over de „Wagenmenner”) —.

Een boek dat integendeel aan het moderne geheel de voorrang geeft, is *Guttmanns Tage in Hellas* (Frankf. Societats-Druckerei, 1924). Het is on-archaeologies, maar zeer fris geschreven. Het vonnis van een Duits criticus „ein ganz nettes Buch, aber unnötig und ungenau” lijkt me in hoge mate onjuist. Guttmann reist langzaam, en ziet veel; hij vertelt allerlei typiese biezonderheden die hem opvielen en toont voor de moderne Grieken en hun land veel begrip. Het vluchtelingenprobleem, de taalkwestie, Macedonië worden besproken, over het volkskarakter opmerkingen gemaakt, soms wat eenzijdig en te veel bevooroordeeld West-Europees, maar over 't geheel zeer lezenswaard. Als slot geeft hij in een aanhangsel van 35 bladzijden een overzicht van 10 jaar Nieuw-Griekse Geschiedenis (tot 1924) dat goed is. De andere schrijvers, wier boeken ik noemde, zeggen daarover zo goed als niets. Voor wie over Nieuw-Griekenland weinig of niets weet is zijn boek een uitstekende inleiding.

Ten slotte wil ik nog wijzen op een aardig boekje over Athene spestaal, n.l. *Octave Merlier — Athènes moderne*, (In de série *Le Monde hellénique*, waarin ook verschenen *A. Jardé — Athènes ancienne*, *P. Roussel—Délos*, e. d. over Delphi, Eleusis enz., handige kleine boekjes die in 40 à 60 blz. een goed overzicht van het betreffende onderwerp geven). Merlier, die Athene door een verblijf van jaren zeer goed kent, en bovendien een uitstekend kenner van het Nieuw-Grieks is, geeft in dit werkje (56 p.) een overzicht van de geschiedenis van Athene sinds 1806: de Amerikaanse groei van de stad, vooral in 't midden van de 19e eeuw, en na 1920. Dan bespreekt hij de „impressions Athéniennes” van een aantal bezoekers sinds 1834 en geeft tenslotte in hoofdstuk IV enige beschouwingen over het Athene van nu. Dat is het beste hoofdstuk: Merlier weet op de voorgrond te stellen wat het typies-eigene is van het nieuwe Athene, dat door de meeste reizigers nog al bespot of geminacht wordt. Een aantal aardige foto's verlevendigen de tekst: de prachtige ligging van de stad komt goed uit, vooral op de luchtfoto's.

Een nieuw, zeer mooi plaatwerk, alleen over de Acropolis, is: *Die Akropolis. Aufgenommen von Walter Hege, beschrieben von Gerhart Rodenwaldt* (Deutscher Kunstverlag, Berlin 1930). Het bevat ruim honderd prachtige platen en een inleidende tekst met kleinere afbeeldingen.

Alkmaar.

G. H. BLANKEN.

Opgravingen in Griekenland

II.

De taak van den archaeoloog tijdens een opgraving munt uit door veelzijdigheid. Allereerst heeft hij toezicht te houden over de graven-de arbeiders, hierin bijgestaan door een min of meer competenten ploegbaas. Tegenwoordig varieert het aantal werklieden op een normale opgraving ongeveer tusschen de 20 en 80 man. Voor den oorlog ging het grootscheepscher toe en werkte men in den regel met een 200 werklui, wat de taak van supervisie aanmerkelijk moet hebben verzwaard; maar op menig detail moet men toentertijd niet zoo diep zijn ingegaan. Deze arbeiders graven laag op laag een afgebakend stuk af; weer anderen brengen de losse aarde weg in mand-

jes of op bakken, en dan verder in kruiwagens of kipkarretjes, al naar de terreinsgesteldheid. Intusschen worden de vondsten zorgvuldig door de archaeologen behandeld. Van de steenen en muren, die voorloopig ter plaatse blijven, worden teekeningen en platte gronden gemaakt. Van kleine vondsten: bronsjes, terracotta's en vaas-scherven, noteert men nauwkeurig de vindplaats, waarna zij in manden gebracht worden naar de werkplaats bij de opgraving. Hier worden zij dan na een voorloopige reiniging gecatalogiseerd en beschreven in het opgravingsboek. Bij dit fragmenten sorteeren staat men soms plots voor verrassingen, want niet zelden worden er stukken bij gevonden, die aanpassen bij fragmenten van een vorig jaar. Groote beelden en reliëfs behandelt men natuurlijk op dezelfde manier, maar deze komen betrekkelijk slechts zelden voor, terwijl de kleine vondsten een nimmer uitdrogende, dagelijksche stroom vormen. Behalve dit alles neemt de archaeoloog telkens photographieën van de opgraving in zijn opeenvolgende stadia; uit verschillende hoeken bezien, algemeene overzichten en details. Een onontbeerlijke aanvulling van teekeningen en beschrijvingen met het oog op de latere publicatie.

Een van de gewichtigste zijden van een opgraving is, dat gebouwen, sculptuur en kleine vondsten elkaar wederzijds kunnen dateren door de diepte van hun ligging. En zoo is dan een hoofdvereischte, om de verschillende strata, de horizontale aardlagen uit elkaar te houden. Zulke lagen vertegenwoordigen overigens natuurlijk ook weer geen keurig in perioden afgebakende verdiepingen. Bijv. kan alles door de war geraakt zijn op glooiend terrein door van de bergen neergestorte regens en beken. En dan nog, zelfs al zijn deze lagen intact boven elkaar bewaard, dan geven zij toch nog maar telkens den beganen grond, waarop niet alleen dingen zoek raakten en scherven bleven liggen van de periode zelf, maar eveneens van de tijden ervóór. Evenals in onze huizen niet alleen meubels staan, die pas gemaakt zijn, maar ook oude van vorige perioden.

In sommige gevallen kan een opgraving een buitengewoon scherpe afbakening van tijd mogelijk maken. Een voorbeeld is het Heraeum op Delos, het tempeltje, dat tegen den voet van den Cynthus ligt, vlak bij de heiligdommen der vreemde goden. Bij de opgraving ontdekten men daar onder de mozaiek-vloer van kiezels een ander gebouwtje, een vroeger, kleiner tempeltje. De buitenmuren stonden nog voor een gedeelte overeind, en daarbinnen was de geheele ruim-

te volgepakt met allerhande wijgeschenken: vazen, terracotta maskers en beeldjes. Dit gedeelte van den tempel-inventaris had men daar voor goed opgeborgen, toen de nieuwe tempel gebouwd werd; zulke wijgeschenken weg te gooien ging niet aan. En het belang voor ons is nu, dat deze voorwerpen ons in staat stellen, den juisten tijd te bepalen, waarna de tweede tempel er bovenop moet zijn gezet.

Een door de geschiedenis scherp gedateerde opgraving bezitten wij in de zoogenaamde „Perserschutt” op de Akropolis van Athene, het puin, dat na de verwoesting van de burcht door de Perzen in 480 v. Chr. gebruikt werd; om het plateau op te hoogen. Nu heeft men dit opgegraven tot op de kale rots, waarbij een ongeëvenaarde verzameling archaische beelden, gevelfiguren en vaasfragmenten te voorschijn kwam, die wij dus kunnen dateeren op vóór 480 v. Chr.¹ Een van de ontdekkingen hierbij is geweest, dat de roodfigurige vazen, — d. i. die met uitgespaarde figuren — dus blijkbaar al vóór 480 gemaakt werden.

De resultaten van de opgravingen bevestigen wat wij weten van de geschiedenis, of vullen onze kennis daarvan aan. Zoo zien wij bijv., hoe de Propylaeën op de Akropolis van Athene nooit voltooid zijn door den nood der tijden tijdens den Peloponnesischen oorlog. Een andere keer weer wordt een onverwacht licht geworpen op productie en export van een stad of land in een of andere periode. Om een recent voorbeeld te noemen: in de opgraving van de laatste twee jaren te Perachora, een archaisch heiligdom van Hera, dat op een schiereiland in de golf van Corinthe tegenover het antieke Corinthe ligt, vond men honderde Egyptische scarabeeën. Zoo iets verbindt dan bovendien de kunstgeschiedenis van de betrokken landen steeds nauwer.

Trouwens, niet alleen de economische geschiedenis wordt ons duidelijker, maar vooral ook het gewone, huiselijke leven der Grieken. Hun dagelijksche gebruiksvoorwerpen wijdden zij in de heiligdommen, gaven zij hun dooden mee in het graf. Door hun op marmer gebeitelde, in de tempels bewaarde oorkonden weten wij van verdragen tusschen steden, die de geschiedenis niet vermeldde; van overeenkomsten tusschen particulieren, over huishuur, e. d.

De mythologie is bij de opgravingen gebaat, want wij zien mythen afgebeeld, waarvan ons elke overlevering ontbrak. Wij kennen bijv.

¹ Deze sculptuur is ondergebracht in het museum op de Akropolis, terwijl de vazen zich bevinden in het Nationaal Museum te Athene.

de mythe van Apollo en Herakles' strijd om de hinde alleen door een gevelgroep en voorstellingen op vazen.

Maar natuurlijk komen de opgravingen vóór alles aan de kunstgeschiedenis ten goede. Heele perioden waren ons anders onbekend gebleven, en dat juist de belangrijkste. Als wij geen opgravingen hadden, zouden onze musea overwegend gevuld zijn met Romeinse copieën van Hellenistische beeldhouwwerken, zooals die door de kunstlievende Romeinen in Italië waren verzameld en daar in de Renaissance in eere zijn gehouden. En daarentegen zou dan een groep belangrijke origineelen uit de 5^e eeuw v. Chr., de gevelbeelden en metopen-reliefs van den grooten Zeustempel te Olympia, voor ons verborgen zijn gebleven. Overigens zijn deze beelden weer door een verrassend toeval zoo intact bewaard; in den Byzantijschen tijd maakte men van het terrein van Olympia een verschanste vesting, en als vulling van dien versterkingsmuur zijn toen al de beelden van den tempel gebruikt.

Ik sprak nu al eenige malen over Olympia. Dit is een van die opgravingen, die in zich de twee waarden vereenigen: archaeologisch is hij van het hoogste gewicht, maar daarenboven doet hij ons in zijn uiterlijk in hooge mate de schoonheid van Hellas beseffen. Dit heeft bijv. Delphi ook zeer sterk. Uit den aard der zaak zullen altijd de meer intact bewaarde gebouwen het diepst tot ons spreken, het theater van Rpidaurus, het Parthenon van Athene, de tempel van Aphaia op Aegina. Voor de archaeologie kan daarentegen een opgraving, die geen indruk maakt, omdat hij oogenschijnlijk uit een onbeduidend restje steenen bestaat, van minstens evenveel belang zijn, omdat hij de missende schakel vormt tusschen twee groepen, of nieuwe problemen doet oprijzen. Bovendien kan het belangrijkste deel der vondsten niet ter plaatse zijn gebleven, maar in het museum zijn ondergebracht. Ook geeft de eene periode dankbaarder overblijfselen, dan de andere; praehistorische huizen zien er bijv. al heel weinig aantrekkelijk uit. Wat wij dan zien is een eentonig, onaesthetisch complex van onregelmatige muren, met hier en daar een leemen haard, of een groot vat van grof aardewerk in een hoek. Men vindt zulk een praehistorische nederzetting in Tiryns, vlak naast de burcht.

Op Creta gaf de praehistorische tijdonsgrootepaleizenmet zalen en pleinen en ruime trappenhuizen. Allereerst het paleis van Knossos, opgegraven door Sir Arthur Evans, en nu voor heele gedeelten weer door

hem opgebouwd. Men moet dus niet verbaasd zijn, wanneer men daar plotseling staat temidden van in cement opgetrokken zuilengangen en trappenhuizen, met fel-bonte fresco-decoratie. Dit alles is moderne reconstructie. De critiek op deze vermetele methode roert zich aan alle kanten: cement is onaesthetisch materiaal, en critiseeren is gemakkelijk. Menigeen zal dan ook meer gemeten in het ongerestaureerde Phaistos. Bij deze paleizen nog meer dan elders dringt zich overigens het probleem op, hoe men dan eigenlijk de broze resten van die op stucco aangebrachte muurschilderingen conserveren moet: en Knossos geeft dan wel een oplossing, al is het een erg radicale.

Het wetenschappelijk belang en de uiterlijke aesthetische indruk van een opgraving zijn dus verre van identiek. Ik heb hier vooral op den wetenschappelijken kant den nadruk gelegd: de aesthetische kant behoeft geen uitleg. Een Grieksche tempel in het Grieksche landschap spreekt voor zichzelf. Zooals de Aphaia-tempel op Aegina daar ligt tusschen de dennen, en daarachter de verre, blauwe zee; of zooals de witte tempel van Sunium hoog over zee vóór op de rotsen staat, triomphantelijk op de voorsteven van Attica. Maar dan toch moeten wij blijven bedenken, dat het den Hellenen niet te doen was, om romantisch mooie plekjes of een imposante omgeving uit te kiezen voor hun tempels. Waar een al eeuwenoude cultus de plaats geheiligd had, omdat een god er woonde of was geboren, waar dus sinds onheugelijke tijden geofferd werd, — op de hoogten, of aan een godgevallige, stroomende rivier, — daar bouwden zij hun godshuizen.

Athene.

C. H. EMILIE HASPELS.

Litteratuur over opgravingen (de groote publicaties, zooals daar zijn *Olympia*, *Fouilles de Delphes*, *Exploration de Délos*, vinden in dit lijstje geen plaats):

Algemeen: Friedr. Koepp, *Archäologie*, I—IV. Sammlung Göschen, Berlin und Leipzig, 1911—1920.

A. Michaelis, *Die archäologischen Entdeckungen des neunzehnten Jahrhunderts*, Leipzig, 1906.

Opgravingen door Duitschers ondernomen:

Gerh. Rodenwaldt, *Neue Deutsche Ausgrabungen*, Munster, 1930.

Friedr. van Oppeln-Bronikowski, *Archäologische Entdeckungen im zwanzigsten Jahrhundert*, Berlin, 1931.

Speciaal voor de techniek van het opgraven (handelt echter alleen over Egypte):

- W. M. Plinders Petrie, *Methods and aims in archaeology*, London, 1904.
 Jane B. Harrison & M. de G. Verrall, *Mythology and Monuments of ancient Athens*, London, 1890.
 Jane E. Harrison., *Primitive Athens*, Cambridge, 1906.
 M. Schede, *Die Burg von Athen*, Berlin, 1922.
 E. Norman Gardiner, *Olympia, its history and remains*, Oxford, 1925.
 E. Bourguet, *Les ruines de Delphes*, Paris, 1914.
 Fred. Poulsen, *Delphi*, London, 1920.
 G. Glotz, *La civilisation égéenne*, Paris, 1923.
 C. H. & H. Hawes, *Crete, the forerunner of Greece*. London & New York, 1909.
 Ronald M. Burrows, *The discoveries in Crete*, London, 1907.
 Angelo Mosso, *The palaces of Crete and their builders*, London, 1907.
 Veel korte schetsen vindt men verspreid in het groote plaatwerk:
Wonders of the Past, ed. by J.A. Hammerton, (in Nederlandsche bewerking:
Wonderen van het Verleden).
 Zeer aan te bevelen zijn de kleine boekjes uit de Collection: *le Monde Hellénique*, ed. Budé:
 E. Bourguet, *Delphes*, Geïllustr. door Fred. Boissonnas.
 P. Roussel, *Délos*. Geïllustr. door Fred. Boissonnas.
 (Deze zijn in beperkt aantal te krijgen in de musea van Delphi en Delos.)

Wandriers Nachtlid

Der du von dem Himmel bist,
 Alles Leid und Schmerzen stillest,
 Den, der doppelt elend ist,
 Doppelt mit Erquickung füllest,
 Ach, ich bin des Treibens müde!
 Was soll all der Schmerz und Lust?
 Süszer Friede,
 Komm, ach komm in meine Brust.
 J. W. v. GOETHE.

Viator noctivagus

Caelitus delapsa diis relictis,
 Quae gravem luctum excutis et dolorem —
 Perditum ter reddere ter beatum
 Saepe valebas —
 Me viae lassum piget et laboris,
 Nu dolorem inter mihi gaudiumque,
 Alma pax, in pectora iam revertens
 Otia redde.

J v. IJ.

Sic vos non vobis

In zijn „Marion de l'Orme”, en wel in het bekende toneel met de komedianten, laat Victor Hugo le Taillebras o. a. de volgende verzen declameren uit de Bradamante van Corneille's voorganger Garnier:

„Ainsi pour vous, oiseaux, au bois vous ne nichez;
Ainsi, mouches, pour vous aux champs vous ne ruche;
Ainsi pour vous, moutons, vous ne portez la laine;
Ainsi pour vous, taureaux, vous n'écorchez la plaine”!

Bij Garnier komen ze voor in een klacht van een zeker ridder Roger, die voor zijn redder Léon, de zoon van de griekse keizer Constantijn, de schone Bradamante, op wie hij zelf verliefd is, in een ridderduel met het meisje, dat op deze manier een haar waardige meester wil vinden, gewonnen heeft.

Het onderwerp van zijn stuk had Garnier, zoals hij zelf meedeelt, ontleend aan Ariosto's „Orlando furioso”. De aangehaalde verzen komen daarin niet voor: daarvoor was Garnier te gast gegaan bij de romeinse dichter, die hem vaker inspireerde, Vergilius, nu echter niet diens Aeneis als bron gebruikend¹, maar puttend uit de z.g. Donatus auctus, een uitbreiding van Suetonius-Donatus.

Nadat daar verteld is dat Vergilius volstrekt niet op roem gesteld was en er zelfs plezier in had dat anderen met zijn verzen pronkten, volgt de anekdote, waaruit de franse dramaticus zijn verzen overnam. Eens had Vergilius, zo lezen wij daar, een distichon gemaakt

¹ Zoals b.v. II 2 (eind, éd. 1161):

„Hà que ne suis-ie au temps de ma verte ieunesse.
Quand Mambrin esprouva ma force dompteresse . . .
Que le Geant Almont, de qui la teste grosse,
Et les membres massifs ressembloient un Colosse,
Abatu de ma mam a terre tomba mort” (verg. Verg. Aen. VIII 560)
en IV 3 (begin)

„Il n'a point chancelé, ferme comme mie tour
Que la mer abayante assaut tout à l'entour” (verg. Verg. Aen. VII 587)

en I 1

„Ainsi que gros torrens
Qui tombent en Avril des negeuses montagnes,
Et passent en bruyant à travers les campagnes:
Rompent tout, faucent tout, arrachant les Ormeaux,
Entraînent les Bergers, leurs cases et troupeaux” (verg. Verg. Aen. II 305).

ter ere van zijn beschermer, keizer Augustus, en dit anoniem op de deur van het paleis gehangen. Toen de vorst, ondanks ingesteld onderzoek, niet kon ontdekken wie de vervaardiger was, had een prulpoët Bathyllus zich voor de dichter uitgegeven en daarvoor van Augustus een compliment benevens een gratificatie opgestreken. Nu bedacht Vergilius een aardig middel om de man er in te laten lopen: hij hing aan dezelfde deur dit begin van een hexameter, viermaal herhaald, op: „Sic vos non vobis . . .”

Hij begreep dat de keizer zou willen dat de verzen aangevuld werden door Bathyllus, maar noch deze noch iemand anders was daartoe in staat. Toen schreef Vergilius eerst weer het distichon op en daaronder:

„Hos ego versiculos feci, tulit alter honores”, gevolgd door:

„Sic vos non vobis nidificatis aves
Sic vos non vobis vellera fertis oves
Sic vos non vobis mellificatis apes
Sic vos non vobis fertis aratra boves”.

Voor het rijm heeft Garnier de volgorde veranderd; Hugo liet zich misschien door zijn geheugen leiden, toen hij de verzen van Garnier omzette en in de mond legde van Charlemagne, empereur d’Occident, aan wiens hof de geschiedenis speelt.

Dat Rostand op zijn beurt bij het dichten van zijn *Cyrano* weer beïnvloed is door Hugo’s *Marion de l’Orme* heeft Léon Herrmann (*Neo-Philologus* X Jaarg. 1925) aangetoond. Deed misschien de lezing daarvan hem ook naar Garnier grijpen? En heeft Garnier’s Roger en Bradamante mede de stoot gegeven tot *Cyrano* en *Roxane*? Ik waag niet het uit te maken, maar wie denkt hierbij niet aan *Cyrano*’s woorden:

„Ma vie
Ce fut d’être celui qui soufflé”
en

„Pendant qui je restais en bas, dans l’ombre noire,
D’autres montaient cueillir le baiser de la gloire!”

Loopt er een draad, hoe dun dan ook, van de anekdote uit Vergilius’ leven over Garnier naar Victor Hugo en van deze weer naar Rostand? De bevestiging van deze vraag zal geen afbreuk doen aan Rostands originaliteit, wiens *Cyrano* staat tot Bradamante, als een stimulans tot een narcoticum.

Baarn.

J. MEHLER.

Uit Thracië geen nieuws

Talibus ira feri postquam commota tyranni,
 nec minor hac metus est, causa stimulatus utraque,
 quo fuit accinctus, vagina liberat ensem
arreptamque coma fixis post lerga lacertis
vinda pati cogit; iugulum Philomela parabat
 spemque suae mortis viso conceperat ense:
 ille indignantem et nomen patris usque vocantem
 luctantemque loqui *comprehensam forcipe linguam*
abstulit ense fero. Radix micat ultima linguae,
 ipsa iacet terraeque tremens immurmurat atrae,
 utque salire solet mutilatae cauda colubrae,
 palpitat et moriens dominae vestigia quaerit.

In bovenstaande bewoordingen beschrijft Ovidius (Met. VI 549—561) hoe de Thracische Koning Tereus zijn schoonzuster Philomela belet zijn euvel daden jegens haar ruchtbaar te maken.

De Telegraaf van 12 Oct. jl. meldt het volgende:

Belgrado, 11 Oct. — Naar de „Politica” uit Srebrnica meldt, heeft de landbouwer Milosjewitsj aldaar zijn vrouw de tong afgesneden. Hij had twist met haar gekregen en haar verboden hem tegen te spreken. Daar zij hem niet gehoorzaamde, bond hij haar o? het erfaan een boom vast, greep met een tang haar tong en sneed die af.

E. L. C.

Reis naar Griekenland in 1932

Het aantal vaste deelnemers bedraagt thans ongeveer 150, een getal, dat op zich zelf voldoende is om de reis te ondernemen. Daar het reisplan op een grooter aantal was berekend, moet het Comité thans opnieuw inlichtingen inwinnen. De deelnemers zullen zoo spoedig mogelijk bericht ontvangen.

Van vele voorloopige deelnemers is bericht ontvangen, dat zij thans nog geen beslissing kunnen nemen. Daarom is besloten de inschrijving nog open te stellen tot 15 December. Terwijl de inschrijving voor categorie E geheel volteekend is, zijn er in de hoogste categorieën nog vele plaatsen beschikbaar. Inschrijvingen voor deze categorieën zijn zeer gewenscht.

Aanmelding bij den Secretaris van het Comité, Dr. G. van Hoorn, Ramstraat 5, te Utrecht.